

บทสวดข้าวของชาวล้านนา

เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จสิ้นชาวนาจะนำข้าวเข้าเก็บในยุ้งฉาง ขั้นตอนนี้จะมีการสวดข้าว โดยใช้บทสวดข้าว จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า บทสวดข้าวนี้พบในทุกภาคของประเทศไทยอาจมีชื่อเรียกต่างกันแต่มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน นอกจากนี้ยังพบในวัฒนธรรม ไทลื้อ ไทเขิน หรือแม้แต่วัฒนธรรมลาว ความเชื่อเรื่องข้าวน่าจะเป็นความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่เชื่อถือเรื่องผีที่สิงสถิตในข้าว บางกลุ่มก็เรียกแม่โพสพ แม่โคสก ย่าขวัญข้าว ปู่ขวัญข้าว ตามแต่ความเชื่อถือของคนในถิ่นนั้นหลังจากได้รับอิทธิพลทางความเชื่อจากทั้งพราหมณ์และพุทธศาสนา “ผีข้าว” ก็กลายเป็นเทพเจ้า และยังคงถูกกล่าวถึงและมีบทบาทในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

กลุ่มชาติพันธุ์ไทมีความเชื่อเรื่องขวัญ เชื่อว่าขวัญเป็นพลังในการดำเนินชีวิต ขวัญสถิตอยู่กับสิ่งต่าง ๆ และสามารถหนีหายหรือซ่อนเร้นได้ ดังนั้นชาวล้านนาจึงมีพิธีกรรมสำหรับให้ขวัญกลับมาหลายรูปแบบ อาทิ ส้อนขวัญ โพนขวัญ และเรียกขวัญ (สวดขวัญ) ในการทำนาชาวนาจะเรียกขวัญควาย เมื่อแล้วเสร็จฤดูการทำนา เช่นเดียวกับที่จะเรียกขวัญข้าว ก่อนที่จะนำข้าวใส่ยุ้ง ซึ่งเป็นการสะท้อนความละเอียดอ่อนละเมียดละไมในวิถีชีวิต ที่เคารพต่อสิ่งที่มีพระคุณมิได้มองทุกอย่างเพียงทรัพยากรเหมือนกับภาคการเกษตรในปัจจุบันที่อยู่ภายใต้วิถีคิดแบบเสรีนิยมใหม่

การเรียกขวัญข้าวจะทำโดย “ปุจารย์” หรือ อาจารย์ที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำด้านความเชื่อในสังคมล้านนา เจ้าภาพจะเตรียมเครื่องบัตผลี เครื่องสังเวद्यต่าง ๆ รวมไปถึงขันตั้งสำหรับปุจารย์ ซึ่งตรงกับภาษาไทยภาคกลางคือเครื่องก้านล โดยปุจารย์จะใช้ “คำเรียกขวัญข้าว” ซึ่งมีลักษณะเป็นร้อยแก้วบางตอนมีสัมผัสเทียบได้กับร้อย จากการศึกษาพบว่าคำเรียกขวัญข้าวในแต่ละท้องถิ่นนั้นมีรูปแบบและเนื้อหาไม่ต่างกันนัก โดยจะกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นไก่ชื้อ “สุริยะมังคี” กล่าวถึงการกำเนิดข้าว สาเหตุที่ข้าว

มีเมล็ดที่เล็กลง กล่าวถึงนางโพสพ แล้วจึงเรียกขวัญข้าวโดยพรรณนาถึงพันธุ์ข้าวต่าง ๆ ตอนท้ายเป็นการผูกขวัญ บทเรียกขวัญข้าวนี้เป็นการผสมความเชื่อทั้งพุทธและผีในสังคมล้านนาได้อย่างลงตัว ปัจจุบันพิธีเรียกขวัญข้าวเกือบจะสูญหายไปจากสังคมเนื่องจากระบบการผลิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การเก็บเกี่ยวบางพื้นที่ใช้รถเกี่ยวข้าวขนาดใหญ่ ยุ้งฉางเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นเช่นในอดีตเพราะเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จชาวนาจะขายข้าวให้แก่พ่อค้าที่มารับซื้อ ดังนั้นการเรียกขวัญข้าวอาจกล่าวได้ว่าสูญหายไปจากสังคม รวมไปถึงวิถีคิดแบบวิทยาศาสตร์ และการเน้นการผลิตเพื่อการค้า ข้าวจึงเป็นเพียงผลผลิตอย่างหนึ่งที่ไม่ได้มีคุณค่าทางจิตใจ ไม่ใช่เครื่องชี้วัดความอยู่รอดเช่นในอดีต หากปัจจัยที่สำคัญคือ “เงินตรา” ที่มีคุณค่ามากกว่าสิ่งอื่นใด

พันธุ์ข้าวโบราณที่ปรากฏในบทสวดข้าวของชาวล้านนา

บทสวดข้าวจะมีตอนหนึ่งที่พรรณนาพันธุ์ข้าวต่าง ๆ เพื่อเรียกขวัญข้าวให้มาอยู่ยุ้งฉาง นับว่าเป็นส่วนที่สำคัญที่บ่มเพาะ ตอก ย้ำ ซ้ำ ทวน คนในสังคมเกษตรให้รู้จักพันธุ์ข้าวต่าง ๆ บางครั้งมีการระบุแหล่งที่นิยมปลูกไว้ในตัวบท อีกทั้งได้แสดงชั้นเชิง ความสามารถของผู้ประพันธ์ที่จะนำพันธุ์ข้าวมาร้อยเรียงให้เกิดความไพเราะ บทความนี้จะเลือกคำเรียกขวัญ 4 ฉบับ เพื่อนำมาศึกษาโดยจะเลือกคำเรียกขวัญจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือ ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำปาง จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน โดยจะแสดงในรูปแบบของตารางที่ระบุชื่อพันธุ์ข้าวและแหล่งที่ผลิตโดยมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงชื่อพันธุ์ข้าวโบราณที่ปรากฏในคำ
เรียกขวัญฉบับพญาชมพู จังหวัดเชียงใหม่

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ข้าว	แหล่งที่นิยมปลูก
1	ข้าวป่วนงาม	เมืองแก่นท้าว
2	ข้าวจ้าว	บ้านสัก/บ้านดง
3	ข้าวกุ่มพง	บ้านอื่นเมืองสอย
4	ข้าวกาบอ้อย	บ้านลื้อ เมืองยอง
5	ข้าวฝอยทอง	ตะโก้งหงสา
6	ข้าวผา	ลำพูน/เชียงใหม่
7	ข้าวรากไผ่	ชะลาว เชียงแข็ง
8	ข้าวดอกแดง	เชียงแสน เชียงราย
9	ดอกคาย	บ้านลื้อ เมืองเหนือ
10	ข้าวเขือ	บ้านค้อ เมืองคุง
11	เข้าแพะสามเดือน	-
12	ข้าวมูลท้าว	-

จากตารางข้างต้น ปรากฏชื่อพันธุ์ข้าวจำนวน 12 ชื่อ
และได้ระบุแหล่งที่นิยมปลูกจำนวน 10 ชื่อ ไม่ระบุแหล่ง
ที่ปลูก 2 ชื่อ

ตารางที่ 2 แสดงชื่อพันธุ์ข้าวโบราณที่ปรากฏในคำ
เรียกขวัญฉบับวัดชมพูหลวง จังหวัดลำปาง

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ข้าว	แหล่งที่นิยมปลูก
1	ข้าวงามวง	เมืองแก่นท้าว
2	ข้าวจ้าว	เมืองจำปา
3	ข้าวคายนาค	ไร่ลาวยุงแลน
4	ข้าวดอกแดง	อังวะหงสา
5	ข้าวหมากแคว้ง	เมืองเหนือ
6	ข้าวผาวัวแตก	อังวะหงสา
7	ข้าวผาเม็ดดำ	เมืองกุงทิวา
8	ข้าวกุ่มทหาร	เมืองห่อ
9	ข้าวแสบ	บ่อว่า
10	ข้าวหมากเขือ	-
11	ข้าวจันทร์	-
12	ข้าวแก้ว	-

ตารางข้างต้น ปรากฏชื่อพันธุ์ข้าวจำนวน 12 ชื่อ
และได้ระบุแหล่งที่นิยมปลูกจำนวน 9 ชื่อ ไม่ระบุแหล่งที่ปลูก
3 ชื่อ

ตารางที่ 3 แสดงชื่อพันธุ์ข้าวโบราณที่ปรากฏในคำ
เรียกขวัญข้าวฉบับบทสุขวัญ ของนายอดิศักดิ์ ศรีวรรณ
อำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ข้าว	แหล่งที่นิยมปลูก
1	ข้าวพง	เมืองแก่นท้าว
2	ข้าวฝอยทอง	อังวะหงสา
3	ข้าวรากไผ่	เชียงแข็ง
4	ข้าวมะเขือ	เชียงแสน เชียงราย
5	ข้าวผา	เชียงใหม่
6	ข้าวจ้าว	ป่าสักป่าเรียง
7	ข้าวกำพอง	เมืองสอด/เมืองสร้อย
8	ข้าวกาบอ้อย	-
9	ข้าวไหมทอง	-
10	ข้าวดอกลาย	-
11	ข้าวจันทร์หอม	-
12	ข้าวสร้อยฟ้า	-
13	ข้าวห้า	-
14	ข้าวเหมยหนอง	-
15	ข้าวผาหลวง	-
16	ข้าวผาน้อย	-
17	ข้าวรากไผ่	-
18	ข้าวเทียนอาจ	-

ตารางข้างต้น ปรากฏชื่อพันธุ์ข้าวจำนวน 18 ชื่อ
และได้ระบุแหล่งที่นิยมปลูกจำนวน 7 ชื่อ ไม่ระบุแหล่งที่ปลูก
11 ชื่อ

ตารางที่ 4 แสดงชื่อพันธุ์ข้าวโบราณที่ปรากฏในคำ
เรียกขวัญฉบับขวัญข้าวเมืองแพร่ พ.ศ. 2379 จังหวัดแพร่

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ข้าว	แหล่งที่นิยมปลูก
1	ข้าวเทียนอาจ	เมืองยาง/ทุ่งย่าง/เชียงของ
2	ข้าววางพวง	ทุ่งย่าง
3	ข้าวแก้ว	เมืองฝาง
4	ข้าวกุ่ม	เมืองสิง/เมืองสร้อย
5	ข้าวกาบอ้อย	เมืองยอง
6	ข้าวฝอยทอง	อังวะหงสา
7	ข้าวผา	เมืองลำพูน/เมืองเชียงใหม่
8	ข้าวกาบไถ่	เมืองสรวย เชียงแรง
9	ข้าวหนามแดง	เมืองคอม/เมืองขาว
10	ข้าวขาว	เมืองสวด/เมืองพี
11	ข้าวถวา	เมืองลื้อ
12	ข้าวหมากเตือ	-

ลำดับ	ชื่อพันธุ์ข้าว	แหล่งที่นิยมปลูก
13	ข้าวจินหอม	-
14	ข้าวยาบึก	-
15	ข้าวหัวรอก	-
16	ข้าวหมากกอก	-
17	ข้าวหนามดำ	-
18	ข้าวดอกคำ	-
19	ข้าวส้อยฟ้า	-
20	ข้าวฮาว	-
21	ข้าวผาน้อย	-
22	ข้าวผาหลวง	-
23	ข้าวทางพวง	-
24	ข้าววางดอย	-
25	ข้าวไผ่ไก่	-
26	ข้าวกาสา	-
27	ข้าวผำ	-
28	ข้าวดอกตู	-
29	ข้าวซาหางช้าง	-
30	ข้าวกาบกล้า	-
31	ข้าวลามป्ली	-
32	ข้าวรามแพล	-
33	ข้าวแสนพุง	-

ตารางข้างต้น ปรากฏชื่อพันธุ์ข้าวจำนวน 33 ชื่อ และได้ระบุแหล่งที่นิยมปลูกจำนวน 11 ชื่อ ไม่ระบุแหล่งที่ปลูก 22 ชื่อ

บทส่งท้าย

จากตารางแสดงชื่อพันธุ์ข้าวทั้ง 4 ตารางโดยจำแนกตามจังหวัดที่พบต้นฉบับคำเรียกขวัญ พบว่ามีชื่อพันธุ์ข้าวโบราณทั้งหมด 75 ชื่อ บางชนิดได้บอกแหล่งที่นิยมเพาะปลูก ซึ่งสะท้อนว่าองค์ความรู้ด้านการทำนาของคนโบราณในคำเรียกขวัญข้าวข้างต้นมีพันธุ์ข้าวบางชนิดที่ยังพบได้ในปัจจุบัน อาทิ ข้าวเหนยนอง ข้าวมะเขือ แต่พันธุ์ข้าวส่วนใหญ่ที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นผู้เขียนสันนิษฐานว่า บางชนิดอาจสูญพันธุ์เนื่องจากพันธุ์ข้าวโบราณนั้นแม่จะทนแล้ง ทนน้ำท่วม ทนทานต่อโรค แต่ข้อเสียคือ ไม่ตอบสนองต่อตลาด แม้ว่ากระแสสังคมปัจจุบันจะหันมาสนใจพันธุ์ข้าวพื้นเมืองซึ่งเป็นเรื่องที่น่ายินดียิ่ง แต่ยังมีองค์ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวอีกมากที่ซ่อนเร้นอยู่ในงานวรรณกรรมของล้านนา รอผู้สนใจเข้ามาศึกษา เพื่อเติมเต็มองค์ความรู้ที่ขาดหายเนื่องจากการล่มสลายของวัฒนธรรมชานนา

เอกสารอ้างอิง

- สมพงษ์ จิตอารีย์. (2545). การศึกษาบทสวดขวัญและพิธีสวดขวัญของชาวไทยลื้อ อำเภอบัว จังหวัดน่าน. เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2553). งานปรัวรรตคัมภีร์โบราณล้านนา. เชียงใหม่: สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.